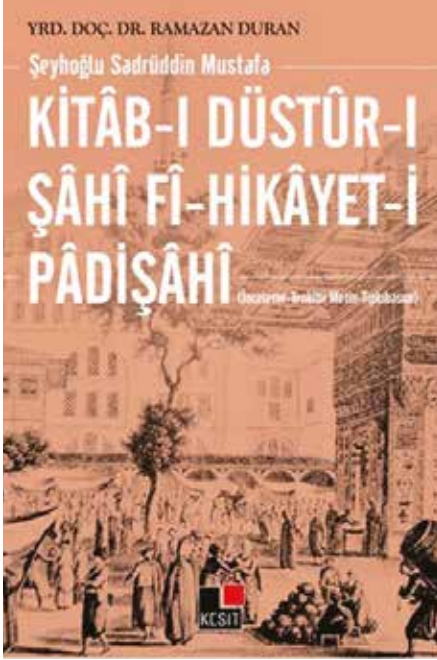

MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ'NİN YENİ BİR YAYINI ÜZERİNE

Zeynep KORKMAZ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Duran,
Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî fi-Hikâyeti Pâdişâhî,
Kesit Yayınları, 632 s., Haziran 2016.

2016 yılında Sn. Yrd. Doç. Dr. Ramazan Duran tarafından İstanbul Kesit Yayınları arasında, Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafâ'nın *Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî fi-Hikâyeti Pâdişâhî* başlığı ile *Marzubân-nâme Tercümesi*'nin Kazan nüshasının yayımlandığını gördük. *Marzubân-nâme*, öteden beri bizim mesleki çalışma alanımızda da yer aldığı ve 2015 yılında tarafımızdan hazırlanan yeni bir yayını da TDK'ce basımevine intikal ettirildiği için bu yeni yayın daha çok dikkatimizi çekti. Bu

konuda herhangi bir değerlendirme yapmadan önce sayın okuyucularımıza aşağıdaki hususlarda kısa bir açıklama ve hatırlatma yapmak isteyeceğim.

Bilindiği üzere, XIII. yüzyıldaki Moğol akını ile **Anadolu Selçuklu Devleti'nin** yıkılması ve bu bölgede uç beyleri olarak bulunan Anadolu beyliklerinin kendi bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Türk dili tarihinde Oğuz lehçesi de o dönemdeki bütün özellikleriyle ilk kez bağımsız bir yazı dili olma niteliğini kazanmış bulunuyordu. Bu nedenle "Eski Anadolu Türkçesi" diye adlandırılan ve genellikle XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bu dönem yazı dilinin ve ortaya konan telif tercüme niteliğindeki eserlerin Türk dili tarihinde ağırlıklı bir yeri vardır.

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biri de Farsçadan başarılı bir çeviri ile dilimize aktarılmış olan *Marzubân-nâme Tercümesi*'dir. 40-50 yıl öncesinde bu çevirinin yalnız *Berlin* nüshası ile *Warshowa* nüshası biliniyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda *Warshowa* nüshasının yanmış olması eser hakkındaki bilgilerimizi, yalnızca XV. yüzyıl ortalarında kopya edilmiş bir eski nüsha durumundaki *Berlin* nüshasına bırakmıştır. Ancak harekeli bir metne dayanan bu nüshanın mukaddimesi ile bazı hikâyelerinin kaybolmuş olması dolayısıyla bilgilerimiz

sınırlı kalmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda bulunan *Paris* ve *İstanbul Süleymaniye* nüshaları, Berlin nüshasındaki mukaddime ve hikâye eksikliklerinin tamamlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Dolayısıyla bu nüshalardan yapılan eklemelerle Berlin nüshasına dayanan çalışmalar, tam bir nüsha üzerinde yapılan çalışma niteliği kazanabilmiştir. İstinsah tarihi açısından da yeni sayılan *Kazan* nüshası daha sonra ele alınacaktır.

Bilindiği üzere *Kâbus-nâme* ve *Marzubân-nâme Tercümeleri*, 1966 yılına kadar mütercimi belirsiz anonim birer eser olarak tanınıyordu. Tarafımızdan yapılan bir araştırma sonunda, bunların Germiyan Beyliği dönemi şahsiyetlerinden Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafâ'ya ait olduğu ortaya konmuş ve bu durum, “Kâbus-nâme ve Marzubân-nâme Çevirileri Kimindir?” başlıklı bir makale ile (*TDAY* 1966, Ankara TDK 1967, s. 267-278) meslek erbabının bilgisine sunulmuştur. Bundan sonra *Marzubân-nâme* tarafımızdan işlenerek 1973 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları arasında *İnceleme-Metin-Sözlük ve Tıpkıbasım* olarak yayınlanmıştır.

O günden günümüze kadar 43 yıl gibi bir süre geçtiği, Türk dilinin ve özellikle Oğuzcanın tarihi gelişme süreçlerinde eski bilgileri değiştiren önemli bazı aşamalar ortaya çıktığı ve ayrıca o zaman elde mevcut en eski tek yazma olan *Berlin* nüshasına karşı bugün elimizde *Süleymaniye* ve *Paris* nüshalarının da bulunması, bizim vaktiyle yaptığımız yayına temel olan

Berlin nüshasındaki eksiklerin *Süleymaniye* nüshası ile tamamlanacak nitelikte olması nedeniyle Eski Anadolu Türkçesi açısından dil yapısı önemli olan bu eser üzerine yeniden eğilme gereğini duyduk.

Yeni baskıda, mevcut hikâyelerin tamamını içine alan çok yönlü bir çalışma ile eseri:

Marzubân bin Rüstem, *Marzubân-nâme* [yazılışı X. yüzyıl] Tercüme Eden Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa (1340-1413) *Marzubân-nâme Tercümesi* (çeviri:) XIV. yüzyıl, “Destûr-ı Şâhî” başlığı ile yeniden hazırlayarak 2015 yılında yayımlanmak üzere TDK Başkanlığına teslim ettik. Eser üzerinde bilirkişi incelemeleri yapıldıktan ve gerekli formaliteler tamamlandıktan sonra, tam baskıya gireceği sırada (Ağustos 2016) ben yaz tatilinde iken TDK'den yapılan bir telefonla bana *Marzubân-nâme Tecümesi*'nin yeni bir yayınının çıkmış olduğu bildirildi. Bu yayının nasıl bir yayın olduğunu görmem gerektiğini, tatil köyünde bu eseri bulup inceleme imkânı olamayacağı için tatil dönüşümün beklenmesini ve eserin baskısının biraz geriye alınmasının uygun olacağını bildirdim.

Tatil dönüşünde eseri Ankara kitapçılarında bulamadım. Sayın Prof. Dr. Leyla Karahan aracılığı ile Sayın Ramazan Duran bana bir nüsha gönderme lütfünde bulundu. Kendisine müteşekkirim.

Kazan nüshasına dayanan bu yayını incelediğimde, yazmanın tam bir nüsha olduğunu ancak harekesiz bir

metin olduğu ve benim temel aldığım Berlin yazmasına göre çeviri yazıya aktarıldığını gördüğüm için çalışmamda bir değişiklik yapmam gerektiği görüşüne vardım çünkü Süleymaniye yazması tam bir nüsha olduğu için Berlin nüshasındaki mukaddime ve hikâye noksanlarını Süleymaniye nüshasından tamamlamış bulunuyordum. Bu nedene bu yeni yayını çalışmamın kaynaklar bölümüne ekleyerek eserin baskıya alınmasını istedim.

Şimdi bu münasebetle *Marzubân-nâme*'nin Sayın Duran tarafından Kazan yazmasına dayanılarak yapılan yayını üzerinde kısa bir tanıtma ve değerlendirme yapmak istiyorum. Şöyle ki:

Eser; Duran'ın da belirttiği üzere, *Marzubân-nâme Tercümesi*'nin H 974 (M 1566) yılında kopya edilmiş, haresiz Kazan nüshasına dayanan bir çalışmadır. 195x130 ebadında 132 varaktan oluşan yazmanın kapak arka sayfasında Mehemmed bin Mehemmed el-Hasenî kaydı yer almaktadır. Bu ad muhtemelen müstensih adı olabilir. Kazan nüshasında eserin adı *Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî* olarak gösterildiği hâlde, bizim temel aldığımız XV. yüzyıl Berlin yazmasında yine hareketli olarak *Destûr-ı Şâhî* biçimindedir. Bu farkın nereden kaynaklandığını araştırdığımızda Eski Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde *düstûr* sözcüğünün *destûr* biçiminde yer aldığını ve aynı anlamın verildiğini gördük. Demek ki bu sözcüğün ilk şekli *destûr* imiş. Zamanla son hecedeki *-u-* ünlüsü gerileyici benzeşme etkisi altında *destûr>düstûr*

biçiminde bir ses değişmesine uğramıştır. Ayrıca biz kendi çalışmamızda bu eserin, 1884 yılında Kazan'da *Destûr-ı Şâhî Hikâyet-i Padişâhî* başlığı ile basılmış olduğuna ve dolayısıyla bir vakitler bu adla tanınmış olduğuna da (s. 50-51 başı) işaret etmiştik. Demek ki Duran'ın çalışması bu baskının esas alındığı yazmaya dayanmaktadır.

Yazar, okuyucuyu aydınlatmak üzere çalışmasının 9-26. sayfaları arasında, Türk edebiyatındaki *Marzubân-nâme Tercümelere* ve Sadrü'd-dü Şeyhoğlu hakkında daha önceki yayınlar dolayısıyla bilinen bilgileri tekrarladıktan sonra, 27-90. sayfaları arasında kendi yayınına temel aldığı *Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-ı Pâdişahî* nüshasının içeriği ve bölümleri hakkında aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Biz bu münasebetle birkaç noktaya işaret etmek istiyoruz. Şöyle ki:

Yazar, 28. sayfanın 3. paragrafında, eserin yazmalarından söz ederken ve günümüze kadar eserin “*üç yazma nüshası tespit edilmiştir*” diyerek bunları: 1- Berlin Devlet Kütüphanesi, 2- Varşova Üniv. İslam Eserleri Kütüphanesi ve 3- Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanesi nüshaları olarak gösteriyor.¹ Ancak Varşova nüshası, İkinci Dünya Savaşı'nda yandığına göre, artık bunu mevcut nüsha olarak gösteremeyiz. Bu eserin bugün elimizde dört yazma nüshası vardır. Bunlar kopya eskiliklerine göre 1- Berlin nü-

1 Koca Ragıp Paşa'nın mühürdal ve masahibi olan Nüzhet Efendi tarafından yapılan çeviri, çok sonraya ait olduğu için onu konumuz dışında tutmak durumundayız.

hası, 2- Süleymaniye nüshası, 3- Kazan nüshası, 4- Paris nüshalarıdır. Yazar, Süleymaniye ve Paris nüshalarına hiç temas etmiyor. Ayrıca Süleymaniye nüshasının da *Marzubân-nâme Tercümesi*'nin muhtasar şekli olduğunu söylüyor. Ancak biz, kendi çalışmalarımız sırasında hem Berlin hem de Süleymaniye nüshalarını *Şeyhoğlu Tercümesi*'nin dayandığı Farsça aslı ile karşılaştırdığımızda, aslına uygun tam bir aktarma olduğu kanısına vardık. Yerinde yapılan açıklamalardan Paris nüshasının Sayın Duran tarafından görülmediği yargısına varılmıştı. Bu münasebetle açıklayalım ki *Destûr el-melik* (E. Bloche kataloğu, s. 353 ve ö. *Destour el-Melik* XVII. yüzyıla ait bir kopya olduğu için söz varlığındaki bazı değişmelere rağmen ses bilgisi ve şekil bilgisi açısından aslına daha sadık kalmıştır. (Ayrıntılı bilgi için Z. Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, s. 405-416'ya bk.)

Yazar, eserinin 29. sayfasında yaptığı açıklama sırasında (s. 29-as. 3-4 satırlar) bu eseri tercüme telif niteliğinde bir eser olarak tanıtmıştır. Gerçi Şeyhoğlu, tercümesinin başına kendi kaleminden çıkmış bir ön söz eklemiştir. Ancak hikâyelerde, biraz önce yaptığımız açıklamada belirtildiği üzere, eserin aslından ayrılan bir ekleme ve değerlendirme söz konusu değildir. Bu bakımdan eseri *telif-tercüme* değil, doğrudan doğruya başına ön söz eklenmiş tercüme niteliğinde bir eser olarak göstermek daha uygun olur kanısındayız.

Ayrıca Sayın Duran; yazmanın Süleymaniye nüshasının, *Marzubân-nâme Tercümesi*'nin muhtasar bir şekli olduğunu bildirmiştir (s. 20). Eseri bir intihalden geçirmiş olan Kadı Fadlullah, mukaddimede ne söylerse söylesin bunun bir değeri yoktur. Eser etkisiz değil, tam bir nüshadır. Bu husus biraz önce işaret edildiği üzere, adı geçen nüshanın tercümeyle esas olan aslı ile karşılaştırıldığında ortaya çıkmıştır. Eserin elde mevcut yazmaları birbirleri ile karşılaştırıldığında Süleymaniye ve Paris nüshalarında, mevcut en eski nüsha durumunda olan Berlin nüshasına oranla ancak yer yer bazı kelime değişikliklerinin varlığı görülebilmektedir.

Eserin “2-4 muhteva incelemesi” (s. 29-90) başlığı altında yer alan 2. ana bölümünde, *Marzubân-nâme*'nin tercüme edilme amaçlarından biri -belki de en önemlisi- padişahlara, geçmiş dönemlerdeki padişahların bilgi ve deneyimlerinin aktarılmasıdır. Bu nedenle eserin birincil muhatabı padişahlardır. Eserde yer alan hikâye kahramanları üzerinden padişahlara devlet idaresinin nasıl olması gerektiği ile ilgili öğütler verilmiştir açıklaması yapılarak (s. 31) ve metin kısmında yer alan hikâyelerden yararlanılarak eserde padişahlara, şehzadelere, bütün fertlere, aile reisine, kadına verilen öğütler sıralanmıştır. Daha sonra yazar, eserde yer alan şahıslar üzerine yönelmiş ve bunları insan olan, hayvan olan, insan ve hayvan olan, cin/peri veya şeytan olan hikâyelere ayırdıktan ve kısaca hikâyelerdeki temel

özelliklere de dokunduktan sonra (s. 59-60) eserin dil ve üslup incelemesine geçerek (s. 71-90) eserdeki deyimler, kelâm-ı kibarlar, ayetler, manzumeler, Farsça manzumeler ve dualar üzerinde durmuştur.

Biz kendi yayınıımızda, okuyucunun XIV. yüzyıla ait bir metni dil ve içerik bakımından gerektiği gibi kavrayabilmesi için sayın inceleyicilerin tavsiyesi ile ayrı bir bölüm hâlinde, hikâyeleri günümüz Türkçesine aktarılmış biçimleri ile vermeyi tercih ettik.

Eserin 3. ve son bölümü olan “Tenkitli Metin” bölümünde (s. 91-618) Duran, harekesiz metin sayfalarını sayfanın sağına, çeviri yazıya aktarılmış olanlarını da soluna almak suretiyle metni işlemiş bulunmaktadır.

Çeviri yazıda en eski nüsha olan Berlin nüshası esas alındığında ve Berlin nüshasında mukaddime dâhil bazı

eksikler bulunduğuna göre, bu bölümlerin nasıl çeviri yazıya bağlandığı konusunda Duran’ca bir açıklama yapılmamıştır. Bu bölümdeki metinlerin incelenmesinden anlaşıldığına göre, yazar burada kendi inisiyatifini kullanarak Berlin yazmasındaki ölçütleri kullanmaya çalışmış görünüyor.

Eserin 621-622. sayfaları “4. Özel Adlar Dizini”ne, 5. ve son bölümü de kaynakçaya (s. 624-632) ayrılmış bulunmaktadır.

Sonuç olarak yayımlanmış olan Kazan nüshası, *Marzubân-nâme Tercümesi*’nin en geç kopya edilmiş bir nüshası olduğu ve harekesiz bir metne dayandığı için gerçek ses bilgisi yapısının gereği gibi bilinmemesine rağmen Sayın Ramazan Duran, bu nüshayı işleyip yayımlamakla nüshanın hangi özelliklere sahip bir yazma olduğunu ortaya koyma açısından, Türk dili ve kültürü alanına yararlı ve değerli bir hizmette bulunmuştur, diyebiliriz.

ESKİ FAKAT YENİ: 1927 TARİHLİ BİR AZERBAIJAN EDEBİYAT TARİHİ

Nail TAN

17 Kasım 2016 tarihinde Azerbaycan Millî İlimler Akademisi (AMEA) Folklor Enstitüsünü, halk bilimci Hayrettin İvgin'le ziyaretimiz sırasında bize armağan edilen kitaplardan biri, Emin Abid'in (Ahmedov) *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi* (Bakü 2016, 239 s., AMEA Folklor Enstitüsü Yayını) adlı eseri idi. Prof. Dr. Bedirhan Ahmedov ve Enstitünün Dış İlişkiler Şubesi Müdürü Ali Şamil tarafından AMEA Muhabir/Haberleşme Üyesi Muhtar Kâzımoğlu İmanov'un danışmanlığında baskıya hazırlanmış, Dr. Rza Halilov'un redaktesinden geçmişti. *Güney Azerbaycan Folkloru* (5 cilt) dâhil Enstitünün bazı yayınlarını; CD, DVD'lerini takdim eden Sayın İmanov ve Ali Şamil Bey, Emin Abid'in kitabına dikkatimizi çekmiş, 1938 yılında 40 yaşında Komünist yönetimce öldürülen yazarın eserinin Türkiye'de tanıtılmasını istemişlerdi. Bu çerçevede, Ali Şamil Bey, 40 yaşında güllenen (öldürülen) bu yazarın eseri için 50 yıldır çalıştığını, çok güç şartlarla içindeki bilgilere ulaştığını söyleyerek yapacağımız hizmetin önemini vurgulamıştı. Türkiye'de İstanbul Darülfünunu/Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Yüksek Öğretmen Okulunda edebiyat öğrenimi gören, Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün öğrencisi olma onurunu yaşayan Emin Abid'e ve eserine bizim ilgi göstermemizden daha

Emin Abid, *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi*, AMEA Folklor Enstitüsü Yayını, Bakü 2016

doğal bir davranış düşünülemezdi. Nitekim Türkiye'ye döner dönmez ilk işimiz söz konusu eseri okumak, incelemek ve bu tanıtma yazısını hazırlamak oldu. Yazımızı hazırlarken bugüne kadar Azerbaycan edebiyatı tarihi konusundaki yayımlara göz atmak ihtiyacını duyduk çünkü Emin Abid'in eserinin değeri veya değersizliği bu sayede ortaya çıkacaktır.

“Azerbaycan edebiyatı/edebiyatı tarihi” terimi kullanılarak yazılmış ilk eserler, tespit edebildiğimiz kadarıyla Firudin Bey Köçerli (1868-1920), Selman Mümtaz (1883-1941), Henefi Zeynalli (1896-1938), Yusif Bey Vezirov (1887-1943) ve Hemid Araslı (1909-1983) tarafından 1908-1943

yılları arasında İstanbul ve Bakü'de yayımlanmıştır.

Bağımsızlık öncesi en itibar edilen eser ise Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami Edebiyat Enstitüsünce hazırlanıp 1957-1960 yılları arasında üç cilt hâlinde yayımlanan sansürlü *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'ydi. 1991 sonrası bu konuda çok önemli bir adım atıldı. AMEA Nizami Edebiyat Enstitüsü, altı ciltlik bir edebiyat tarihi yayımlamayı kararlaştırıp bilim adamları arasında iş bölümü yaptı. Eserin dört cildi basıldı:

Azerbaycan Edebiyatı Tarihi;

C I, Şifahi Halk Edebiyatı, haz. M. Qasımlı, İ. Abbaslı, N. Cabbarlı vd., Bakü 2004, 760 s.

C II, haz. A. Rüstemova, İ. Hemidov, S. Şihiyeva vd., Bakü 2007, 632 s.

C III, haz. T. Kerimli vd., Bakü 2009, 736 s.

C IV, haz. M. Kerimov, B. Nebiyev vd., Bakü 2011, 856 s.

Türkiye'de ise İ. Hikmet Ertaylan'ın Azerbaycan'da 1928'de yayımlanan *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* kitabından başka Prof. Dr. Yaşar Karayev'in yazdığı *Azerbaycan Edebiyatı* adlı eser, Prof. Dr. Yavuz Akpınar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayımlanmıştır (İst. 1999, 405 s., Ötüken Yayınevi).

Söz konusu altı ciltlik *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'ni bağımsızlık döneminde, teknolojinin sağladığı imkânlarla yayımlamak kolaydır. Marifet, SSCB döneminde; tarafsız, bilimsel metotla ortaya koymaktır. Emin Abid, Türkiye'de yüksek öğrenim gör-

menin verdiği cesaretle olsa gerek, bu işe teşebbüs etti ve bedelini canıyla ödedi.

Eserin yazılış amacına, metoduna, başlıca özelliklerine değinmeden önce Emin Abid'i kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz.

Ailesi, Hüseyinqulu Han soyundandır. Ağabeyi Aliabbas Müznib (1882-1938) de Azerbaycan'ın önemli şair, yazar, yayımcı ve çevirmenlerindedir. Abid'in dedeleri Rus çarının adamları tarafından yok edilir, mallarına el konulur. Katliamdan sadece dedesi, altı aylık Novruz kurtulur. Emin Abid, yoksul bir aile ortamında 1898'de Bakü'de dünyaya gelir. Babası taş ustası Müttelib Efendi, annesi ise Reyhan Hanımdır. Bebeğe önce Zeynelabidin adı verilir. Okuma yazmayı, *Kur'an-ı Kerim*'i, evinde ders veren annesi Molla Reyhan Hanımdan öğrenir. Mahalle mektebinden sonra, şehir belediyesinin III. Aleksandr Erkek Gimnaziyasını bitirir. İstanbul'da öğrenimine devam etmek isterse de I. Dünya Savaşı'nın şartları buna imkân tanımaz. Ağabeyi Aliabbas Müznib'in yanında *Babaya -Emir* ve *Dirilik* dergilerinde çalışır. İlk şiir ve hikâyeleri 14-15 yaşında yayımlanır. İlk yazısının *Mektep* dergisinin 3. sayısında, 1914 yılında yayımlandığı bilinmektedir. 1919 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti kurulunca İstanbul'a, pedagoji eğitimi için gönderilir. 1921'de öğretmen okulunu bitirip Bakü'ye döner. Kısa bir süre sonra yüksek öğrenim görmek ve Azerbaycan edebiyatı tarihini araştırmak, yazmak üzere tekrar Maa-

rif Komiserliğinin bursuyla İstanbul'a yollar. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine devam ederken aynı zamanda Darülmualimin-i Âliye / Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olur. O yıllarda yoksul aile çocukları, üniversitede okurlarken Yüksek Öğretmen Okulunda yatılı öğrenci olabiliyorlardı. Emin Abid, İstanbul'da 1922 yılında başladığı yüksek öğrenimini 1926 yılında tamamlar. İstanbul dergilerinde yazılar yazar, "Gültekin" takma adıyla Türkçü şiirleri basılır. Bu sırada fakülteden arkadaşı Nafiyeh Ehmed Şükrükızı ile evlenir (1923). İstanbul'a gönderiliş sebebini hiçbir zaman unutmaz. Hocası Köprülüzade M. Fuad'ın Azerbaycan edebiyat tarihiyle ilgili makalelerinden yararlanır. Altı cilt olarak planladığı *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin son cildini mezuniyet/bitirme tezi olarak fakülteye verir. 19. yüzyıla ait, 348 sayfalık bu çalışma (*Azeri Türklerinin Edebiyatı Tarihi*), M. Fuad, A. Hikmet ve Ferid Beylerden oluşan komisyon tarafından 21 Eylül 1926 tarihinde incelenip kabul ve yayımlanması tavsiye edilir.

Emin Abid, 1926'da Bakü'ye döndüğünde eserini Maarif Komiserliğine verir ve takdir bekler fakat umduğunu bulamaz. Pedagoji Teknikum ve Bakü Üniversitesinde ders vermeye başlar. Bir yandan da araştırmalarını yayımlar, gazetelerde çalışır. 1929 yılında, derslerinde Ömer Seyfeddin'in *Bomba* adlı hikâyesini ve milliyetçi şairlerin şiirlerini okuttuğu için Bakü'den uzaklaştırılır. Ağdaş, Quba ve Ağdam

şehirlerindeki okullarda öğretmenlik yapar. İki yıl sonra Bakü'ye davet edilir, İlimler Akademisi Kafkasya Şubesinin Azerbaycan Bölümünde görev verilir. Kendisinden Mirze Feteli Ahundov'un arşivini Bakü'ye getirmesi ve tasnif edip yayımlaması istenir. Bu görevi, 1933-36 yılları arasında başarıyla yerine getirir. 1937 Mayıs'ında bilimsel çalışmalarındaki milliyetçi çizgi dolayısıyla KGB'nin raporuyla işten çıkarılır. Bir süre Kürdemir'in Karakoyunlu köyündeki okulda öğretmenlik yapar. 23 Haziran 1938'de hapsedilir. Yılın sonuna doğru da öldürülür. Mezarı belirsizdir. Aynı günlerde ağabeyi Aliabbas Müznib de hapisanede ölür (Şamil 2012, Ahmedov 2003).

Emin Abid'in hazırladığı fakat Komünist yönetimce yayımlanmayan edebiyat tarihinin iki cildinden ilk cildinin aslı, Azerbaycan Merkezî Devlet Edebiyat ve İnceneset/Güzel Sanatlar Arşivinin (AMDEİA) 170. bölümündedir. Ara ciltleri yazdığı, bazı atıflarından anlaşılırsa da bulunamamıştır.

Azerbaycan edebiyatıyla ilgili çok sayıda makalesi yayımlanmıştır. Bu makaleler. Türkiye'de *Türk Yurdu*, *Servetifünun*, *Hayat*, *Şebâb*, *Yeni Kafkasiya*, *İnci*, *Yarın İstanbul*, *Hizmet-i Umumiye*; Azerbaycan'da ve Kafkas ülkelerinde ise *Mektep*, *Lek Lek*, *Molla Nasreddin*, *Maarif İşçisi*, *Maarif ve Medeniyyet*, *Azerbaycanı Öyrenme Yolu*, *İnqılab ve Medeniyyet*, *Dan Yelduzu*, *Mezeli*, *Dirilik*, *Babaya-Emir*, *Kelniyyat* dergileri ve *İkbal*, *Besiret*, *Sövkat*, *Azerbaycan* gibi gazetelerde basılmıştır.

Edebiyat araştırmaları içinde, *Sohbetü'l Esmâr* eserinin Fuzulî'ye ait olduğunun ispatı özel bir öneme sahiptir.

Emin Abid'in şahsiyeti ve yazdığı edebiyat tarihi, 1970 yılından itibaren gündeme gelmeye başladı. Ali Şamil; bitirme tezini Emin Abid üzerine hazırladı konferanslar verdi. Bağımsızlık döneminde ise hakkında bazı kitapların yayımlandığı görüldü:

Şamil, Ali, *Emin Abid-Gültükin: Buzlu Cehennem*, Bakü 1999.

Ahmedov, Bedirhan, *Bir İstiqlal Yolçusu/Hayati, Mühiti, Yaraticılığı*, Bakü 2003.

Ahmedov, Bedirhan, *Emin Abid: Seçilmiş Eserleri*, Bakü 2007.

Heyal, Sona, *Emin Abid Müttelibzade/Seçilmiş Eserleri*, Bakü 2007.

Son olarak 2016 yılında *Azerbaycan Türklerinin Edebiyyatı Tarihi* eserinin ilk cildinin ve bazı makalelerinin yayımlanmasıyla yazarın hizmetleri ölümsüzleştirildi.

Emin Abid'in edebiyat tarihinde izlediği Avrupa metodu, Türk edebiyatını bütüncül açıdan ele alması, Azerbaycan edebiyatı incelemelerinde coğrafyayı değil konuşulan, yazılan Azerbaycan Türkçesini ön planda tutması, Arapça ve Farsça eser veren ancak Azerbaycanda yetişmiş yazarları göz ardı etmesi olarak özetlenebilir. Bu tutum, Sovyetler Birliği içindeki Türk boylarını ayrı bir millet gibi gözetme politikasına aykırıydı.

Yazarın yayımlanan eserini değerlendirmeden önce İstanbul Üniversi-

tesinde korunan son ciltten kısaca söz etmek gerekiyor. Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi mezuniyet tezi olarak takdim edilen *Azeri Türklerinin Edebiyyatı Tarihi* adını taşıyan, 19. ve 20. yüzyıla ait bilgileri içeren söz konusu eser hakkında 1990 yılında Ege Üniversitesinde, Prof. Dr. Yavuz Akpınar'ın danışmanlığında Aziz Mehrani tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Şamil 2012). Ali Şamil'in makalesinde verdiği bilgilere göre cilt, bir giriş ve beş bölümden ibarettir. Asıl bilgi birinci bölümde yer almıştır (s. 30-303). Üçüncü bölümde kendisinin "Gültekin" takma adıyla yazdığı şiirler değerlendirilmiştir. Dördüncü bölüm *Netice/sonuç*, beşinci bölüm ise *Bibliyografya* başlıklarını taşımaktadır. Emin Abid, eserinin üçüncü sayfasında, çalışmasını hocası Köprülüzade M. Fuad Bey'e ithaf etmiştir.

Eserin Azerbaycan Merkezi Devlet Edebiyat ve İnceneset (Güzel Sanatlar) Arşivinin (AMDEİA) 170. bölümünde korunan mürekkeple, elyazısıyla yazılmış 316 sayfadan ibaret Prof. Dr. Bedirhan Ahmedov ve Ali Şamil tarafından baskıya hazırlanan ilk cildinin, iç kapağında şu ifadeler okunmaktadır: "*Azerbaycan Türklerinin Edebiyyatı Tarihi, I. Kitap, Bugün Azeri Türkçesi dediğimiz lehçe ile danışan Kafkas, İnan, Horasan ve Irak Türklerinin edebi ve fikri hayatları haqqında tehliller (tahliller), Emin Abid/İstanbul Darülfünunu ile Darulmuallimin-i Âliyesinden mezun.*"

Kitap, ön söz mahiyetinde *Birinci Söz*'le başlıyor (s. 25-26). Bu ön sözdeki Türkiye Türkçesine aktardığımız şu cümleler, eserin yazılış amacıyla bazı özelliklerini ortaya koymaktadır:

“Azerbaycan Türklerinin edebiyat tarihi, bu vakte kadar bütün tekâmül hatları nazara alınarak metodik bir tahlile maruz kalmamıştır. Lehçemizin genişliği nispetinde umumi tetkikler yapılmadığı gibi mukayeseli usullere istinat etmeden neşrolunan metin ve materyaller de kâfi miktarda bulunmuyor. Böyle bir vaziyet karşısında tam bir terkihi eser vücuda getirmenin kolay olmadığı herkesçe düşünülebilir.

.....

Biz eserimizi öz halkımız için yazdık. İşçi köylü sınıfını seviyesini daima nazara alarak tahlil usulüne çok ehemmiyet verdik.

.....

Kitabımızda enfes (kesin) hükümlerden mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalıştık.

.....

Edebiyatımız sahasında tetkiki kolaylaştırmak için kütüphanelerimizde mevcut olmayan yahut az bulunan metinleri kitabımızın sonuna ayrıca ilave şeklinde derç ediyoruz. Her cildin sonundaki ilave, ancak o cildin bahsettiği devirlere ait mahsullerdir.

Azerbaycan'da Türkoloji hayatı yeni başladığından, bugün istediğimiz materyaller elimizde bulunmuyor. Bu cihetten, kitabın ihtiva ettiği eksiklik, ancak zaman geçtikçe bulunacak yeni

vesikalarla itmam edilebilecektir (tamamlanabilecektir).

Emin Abid/İstanbul 1922-Bakü 1927”

Giriş diyebileceğimiz Başlangıç bölümünde; “Azerbaycan, Azeri, Oğuz Tabirlerinin Menşei ile İntişarı Hakkında Umumi Bir Tetkik” başlığı altında “Etnolojimiz Hakkında Yapılan Tetkiklere Bir Bakış, Halkımız Neler Değil? Azerbaycan Neresidir? Hükümetimizin Azerbaycan Adlanması (Adını alması), Ateşgedeler Bizim Malımız da Değil” konuları ele alınmıştır (s. 27-40). *Başlangıç*'in “Edebiyatımıza Ait Yapılan Tetkikler Hakkında” başlıklı ikinci kısmında ise eserden önce Azerbaycan edebiyatı tarihi hakkında Azerbaycan, Rusya ve Türkiye’de yapılan araştırmalar özetlenmiştir (s. 41-57).

Eserde, Azerbaycan edebiyatının dönemlerine/devirlerine geçilmeden önce alt yapı mahiyetinde “Azerbaycan ve Kafkas Türklerinin Menşeiine Kısa Bir Bakış” ana başlığı altında şu konularda bilgi yer almaktadır (s. 58-70): Eski Oğuz Türklerinin yaşadığı yerler; iktisadi hayat, totemcilik, hâkim dinler, eski Oğuzlarda edebî hayat; ağız (sözlü) edebiyat, yazılı edebiyat, vezinli nesir ve hece vezni, halk şairleri.

Eserde, Azerbaycan edebiyatının ilk dönemleri; “Aşiret Devri” ve “Aşiret Devri ile Derebeylik Devri Arasındaki Geçiş Zamanı” olarak ele alınmıştır (s. 71-137). Bu iki dönemde ilgili materyalin şu alt başlıklar çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir: Kafkasya ve Azerbaycan'da edebî hayatın

başlangıcı, yabancı edebiyatların tesiri, halk edebiyatının eski devirleri, çadır edebiyatı/aşiret aristokrasisinin vücuda getirdiği edebiyat, Oğuzname/mevzu ve mahiyeti, Oğuz Han Menkıbesi, Oğuzname/el-meşhur atalar sözü, Miladi 12. asırda Köroğlu Menkıbesi, Azerbaycan ve Kafkasya'nın Araplar tarafından istilası, "Kur'an Edebiyatı"nın edebiyatımızı tesire başlaması, İslamlaşmış Oğuzname, *Kitab-ı Dede Korkud*, Dresten'deki metin ve onun etrafında yapılan tetkiklerin mahiyeti, Dede Korkud'un şahsiyeti ve Maveraya-yı Hazar Türkleri, Başkurt, Kırgız Türkleri ve Anadolu, Azerbaycan Türklerinin arasındaki mevki ve nüfuzu, Dede Korkud menkıbelerinin bahsettiği yerler şimdiki lehçemizin yayıldığı sahalardan ibaret olduğuna ait tetkikler, Dede Korkud'un eseri hakkında umumi tahlil, münderecatı, dilce mahiyeti, bedii kıymeti, gayriislami hüviyeti.

Eser, *Netice ve İlave Metinler* bölümleriyle sona ermekte. Beklenen bibliyografyaya rastlanmıyor. Bu durumda, İstanbul Darülfünuna verilen son cildin arkasındaki bibliyografyanın, eserin genel bibliyografyası olduğu düşünülebilir. Birinci cildin dipnotlarına dayalı olarak ortaya konması, bu ihtimali güçlendiriyor. Dipnotları arasında; Firudin Bey Köçerli, Selman Mümtaz, Yusif Bey Vezirov, H. Zeynalı, Bartold, A. Kırımiski, L. E. Lazarev ile Türkiyeden Köprülüzade M. Fuad, Necip Asım, Bursalı Mehmet Tahir, Şehabeddin Süleyman, Faik Reşad ve

Muallim Cevdet'in kitap ve makalelerine atıflar dikkati çekmektedir.

Eserin önemi, Azerbaycanda Oğuzname ve *Dede Korkud* kitabını ilk defa geniş ölçüde tanıtmıştır. Oğuzname'nin, Devedar'ın bahsettiği Türk'ün kayıp kitabı *Ulu Han Ata Bitigçi*'den Farsçaya, oradan da Arapçaya çevrildiği bilgisi ona aittir.

Kitap, sadece Emin Abid'in *Azerbaycan Türklerinin Edebiyyat Tarihi*'nin ilk cildi olarak düşünülmemiş. Hazırlayıcılar, onun Azerbaycan halk edebiyatıyla ilgili dört önemli makalesini de Latin harflerine aktararak bilim dünyasının hizmetine sunmuşlar. Bu dört makalenin künyesi şöyledir:

"Hece Vezninin Tarihi", *Maarif İşçisi*, 1927, 3/(23), 50-55; S 4 (24), s. 58-61 S 6-7 (26-27), s. 45-62.

"Türk El Edebiyatına İlmî Bir Bakış/Oğuzname", *Dan Yelduzul/Yıldızı*, 1929, S 5(29), s. 30-32; S 8(32), s. 28-29.

"Aşiret Devrinde Azerbaycan Edebiyatına Ait Vesikalar", *Azerbaycanı Öyrenme Yolu*, 1930, S 3(8), s. 48-52.

"Türk Halk Edebiyatında Mâni Nevi ve Azerbaycan Bayatlarının Hususiyeti", *Azerbaycanı Öyrenme Yolu*, 1930, S 4-5, s. 9-42.

20. yüzyılda çok zengin Azerbaycan edebiyatının tarihi yazılırken ülkede önemli bir iş daha başarılmıştır. 1939 yılında kurulmasına karar verilen "Nizamî Gencevi Adına Azerbaycan Edebiyatı Müzeyi/Müzesi" 1945 yılında Bakü'de hizmete açılmıştır.

Müzenin kurulmasında Azerbaycan'ın önemli ressam ve heykeltıraşları çalışmış, şair ve yazarların kullandığı eşyalar, kitaplar derlenip sergilenmiştir. Müzede İlk Çağ'dan başlayarak Azerbaycan topraklarındaki sözlü ve yazılı edebiyatın izlerini, belgelerini, başlıca edebî şahsiyetleri ve eserlerini bir arada görüp bilgi edinmekteyiz. Müzeyi önce 16 Mart 2003 tarihinde gezmiş, *Türk Dili* dergisinde (S 617, 6/2003) Türkiye'de tanıtmıştık. Müze binası 2004-2009 yıllarında büyük restorasyon geçirdi. Bu vesileyle içindeki malzeme çağdaş müzecilik teknolojisi kullanılarak yeniden düzenlendi. Sovyet yönetimi döneminin kısıtlamaları, sansürü yok edildi. Müdür Akademik (Ord. Prof. karşılığı) unvanlı, aynı zamanda milletvekili olan Rafael Hüseyinov ve ekibi örnek bir edebiyat müzesi yaratmışlar. 17 Kasım 2016 günü müzeyi yeni düzeniyle gezdikten sonra, Müdür Rafael Bey'i tebrik ettiğimizde, 100.000'den fazla materyalin korunduğu söylendi. Müzenin kütüphanesi ve saray gibi süslü bir konferans salonu da var. Bu salonda, anma günleri, edebî etkinlikler düzenleniyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Türkiye eğitimli Azerbaycanlı edebiyat tarihçisi, Türkçü şair, yazar Emin Abid'in 1920'li yılların başında sınırlı edebî kaynaklar çerçevesinde, ülkesindeki Komünist yönetimin ilkelerini, siyasetini dikkate almadan yazdığı, elimizde sadece birinci ve sonuncu ciltleri bulunan *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi* adlı çalışması, günümüz

Azerbaycan yönetimi ve bilim kuruluşlarınca gerekli ilgiye kavuşmuş, gün ışığına çıkarılmıştır. İstanbul Üniversitesi'ndeki son cildin de yayımlanmasında yarar vardır. Bu görev yapıldığı takdirde; bilim şehidi Emin Abid'in ruhu, çağdaşı diğer bilim şehidi Firudin Bey Köçerli, Henefi Zeynallı, Yusif Bey Vezirov ve Selman Mümtaz'ın ruhlarıyla birlikte huzur bulacak, hizmetin sahiplerine de onur kazandıracaktır...

Kaynaklar:

- Aşnin, F.D.-Alpatov, V.M.-Nasilov, D.N., *Mahvedilmiş Türkoloji*, çev. Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, editör Sedat Adıgüzel, Ankara 2016, 300 s., TTK Yayını.
- Ahmedov, Bedirhan (2003), *Bir İstiqlal Yolçusu Emin Abid/Heyatı, Mühiti, Yaradıcılığı*, Bakü, 160 s.
- Hüseyinov, Rafael (2015), *Söz Mabedi/Nizami Gencevi Adına Millî Azerbaycan Edebiyatı Müzesi*, Bakü, 48 s.
- Karayev, Yaşar (1999), *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Bs. Haz. Y. Akpınar, İstanbul, 405 s., Ötügen Yayınları: 419.
- Şamil, Ali (2002), "Umumtürk Edebiyatı Araştırmacısı Emin Abid", *Bilig*, S 22/ Yaz, s. 169-184.
- _____ (2012), "Azerbaycan Edebiyatı Tarihinin Yeni Metotla Yazılmasında Emin Abid'in Rolü", *Bilig*, S 60/Kış, s. 169-191.
- Şemsizade, Nizameddin (1998), *Azerbaycan Edebiyatşünaslığı*, Bakü, s. 121-122.